

КЫРГЫ.
2021-22

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

А.А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ,
УКУК ЖАНА СОЦИАЛДЫК - САЯСИЙ
ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ

К.КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕЧЕШ Д 09.19.591

Кол жазма укугунда
УДК: 130.2 (575,2) (043.3)

АЖЫБЕКОВ ШАРШЕНБАЙ УСЕНАЛИЕВИЧ

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ МАДАНИЯТ
ТААНУУНУН ОБЪЕКТИСИ КАТАРЫ

24.00.01-маданияттын теориясы жана тарыхы

Маданият таануу илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

БИШКЕК - 2020

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун руханий маданият бөлүмүндө аткарылды.

Илимий жетекчиси: Акматалиев Абдылдажан Амантурович
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академиги, филология илимдеринин доктору, профессор, КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун директору

Расмий оппоненттер: Дюшалиев Камчыбек Шаменович
искусство таануу илимдерин доктору, профессор, К.Молдобасанов атындагы Кыргыз улуттук консерваториясынын музыка таануу жана композиция кафедрасынын башчысы

Садыкова Гулзат Болотбаевна
маданият таануу илимдеринин кандидаты, Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин философия жана социалдык-гуманитардык илимдер кафедрасынын доценти

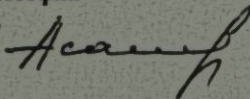
Жетектөөчү мекеме: Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасы, дарегі: 720024, Манас көч. 101.

Диссертациялык иш 2021-жылдын 29-январында саат 13.00.до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтуна жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты) жана маданият таануу, искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.19.591 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектин, 265-а.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектин, 265-а.), К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан (Бишкек шаары, Тынчтык пр. 27) жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот. www.fil.kg. Коргоонун идентификатору: 256-059-5631, паролу: 19932510.

Автореферат 2020-жылдын 29-декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, ага илимий кызматкер

Ж. К. Асанов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Изилдөөнүн актуалдуулугу маданияттын өнүгүүсүнүн дүйнөлүк тажрыйбасы көрсөткөндөй, акындык ишмердүүлүктүн калыптануу, өнүгүү түзүлүшү жана акындар жараткан мурастар элдик көөнөрбөс дөөлөттөр илимий деңгээлде изилдөөдө эң актуалдуу маселелерден болуп эсептелгендигинен да улам чыккан.

Кыргыз элинин бүткүл адамзаттык маданият казынасы, өлкөбүздөгү жаңы илимий багыт катары калыптанып келе жаткан маданият таануу илиминин объектиси катары соңку мезгилдерде көбүрөөк изилдөөчүлөрдүн көңүл борборунда болуп, назарын өзүнө бурууда.

Эгемендүүлүк жылдарынан бери элибиздин өткөндөгү маданий мурастарына, анын ичинде акындар жараткан асыл баалуулуктарга тарыхый объективдүү көз караштардан мамиле этүү маселеси көтөрүлүп келе жатат.

Алыкул Осмоновго 2003-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин “20-кылымдагы кыргыз маданиятына жана руханиятына зор салымы үчүн” Ардактуу алтын медалы ыйгарылгандыгынан кыргыз маданиятынын өсүп-өнүгүшүнө акындардын салган салымынын жогору бааланышы, алардын маданияттагы ээлеген тарыхый орду белгиленип жатканы менен бирге маданият тармагына мамлекеттин көңүл бөлө баштаганы да маданият таануу илиминдеги элдик жана акындар жараткан мурастарды изилдөөчүлөрдүн изилдөө иштерине чоң жол ачып олтурат.

Ошол себептен, бул багытта Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгын, идеялык-маданий көз караштарын, тарыхый- маданияттык аспектинде иликтөө иштерин колго алуу зарылчылыгы бышып жеткен десек болот.

Улуу акындын эмгектери, кыргыз маданиятынын, анын ичинде руханий маданиятынын бирден-бир көөнөрбөс мурасы болгондуктан, бул маданий мурастарды көздүн карегиндей сактап, андан ары улантып, анын маданият таануу (культурология) илиминин объектиси катары ар-тараптуу иликтеп тактоо учурдун актуалдуу маселелеринин бири болуп саналат. Руханий маданияттын объектиси болгон акындык ишмердүүлүктү иликтөөдө ар кандай маанидеги илимий көз караштар жаралып, аны менен бирге, ага өзөктөш маани-маңыздагы илимий парадигмалар иштелип, жыйынтыгында буга чейин белгисиз болгон проблемалардын пайда болгон топтомдорун тарыхый-маданий жактан анализге алып илимий негизде көрсөтүп чыгуу зарылчылдыгы шартталган.

Андай проблемалардын катарында кыргыз улуттук маданиятынын тарыхын, өнүгүү процесстерин, акындар жараткан маданий баалуулуктардын, андан барып кыргыз маданиятынын ошондой эле акындык чеберчиликтин же Алыкул Осмоновдун көзү тирүү кезиндеги чыгармаларындагы түзүлгөн жана көзү өтүп кеткенден кийинки акындын калтырып кеткен мурастарынын анын ичинде кол жазмаларынын тегерегиндеги буга чейин белгисиз болгон проблемаларды тастыктоо, аларды ар тараптан терең изилдөө сыяктуу олуттуу проблемалар турат.

Руханий маданияттын баалуулуктарына кирген Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы өзүнүн мазмундуулугу, жемиштүүлүгү менен да бөтөнчөлөнүп, акындын маданий аренага келүү, калыптануу жана өсүп-өнүгүү жолдору менен шарттары да кыргыз Совет адабияты жана маданиятынын өсүп-өнүгүү мезгилине туш келүүсү жана акындын постсоветтик мезгилдеги улуттук маданияттын өнүгүшүнө омоктуу салым кошкондугуна анын жашоо чөйрөсү менен бирге эле устаттарынын тийгизген таасири, алардан алган маданий көрөнгөлөр, акындын көркөм бай дүйнөсүнөн жаралган чыгармалары жана архивиндеги сакталган түп нуска кол жазмаларынын кыргыз маданиятынын өнүгүүсүндөгү орду жана ролу дагы да болсо илимий изилдөөлөргө муктаж. Диссертациялык иште маданият таануудагы жогорку бөксөлүктөрдү толтуруу аракетин жасалат. Жогоруда айтылгандын баарысы изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугун шарттады.

Азыркы кыргыз философиясынын өкүлдөрү Аманалиев Б.А. (1963, 1965, 1970), Нарынбаев А.И. (2004), Салиев А.А. (1981, 1987), Аскарров Т.А. (2008), Какеев А.Ч. (1997, 2003), Тогусаков О.А. (1991, 2001), Бекбоев А.А. (2003), Акмолдоева Ш.Б. (1998), Исмаилов А.И. (2002), Дононбаев А. (2006), Нусупов Ч.Т. (2000, 2007) ж.б. өздөрүнүн эмгектеринде улуттук руханий баалуулуктардын проблемаларына кайрылышкан. Кыргызстандын маданиятынын өсүшү боюнча Акмолдоева Ш.Б. (1998), Акматалиев А. (1982), Алагушев Б. (1961, 1970, 2007), Антипина К.И. (1963, 1977), Кебекова Б. (2009), Мукасов С.М. (1999, 2011), Орозова Г. (2010), Абдылдаев М.К. (1989) жана Данияров С.С. (1980, 1983) ж.б. эмгектерин айтсак болот. Кыргызстандын, тарыхы, маданияты, тили, оозеки чыгармачылыгы, каада-салты туурасында дүйнөгө белгилүү окумуштуу, илимпоз жана саякатчылар көптөгөн илимий эмгектерди жазышты. Алсак: П.П. Семенов-Тянь-Шанский (1958, 2007), Ч.Ч. Валиханов (1961, 1985), В.В. Радлов, В.В. (1963), Бартольд (1996), Н.М. Пржевальский (1889, 1941). Ошондой болсо да азыркыга чейин акындар жараткан руханий баалуулуктар, тагыраак айтканда классик акын Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы өз алдынча атайын маданият таануучулук изилдөөлөрдүн объектиси катары системалуу түрдө диссертациялык, же монографиялык планда иликтенген эмес. Мындай кырдаал келечектеги кыргыз улуттук маданиятынын тарыхындагы, анын калыптанышындагы кыргыздын классик акыны Алыкул Осмоновдун ордун аныктоодо, акындын чыгармаларына концептуалдуу тарыхый-маданий жактан анализ жасоонун зарыл экендигин тастыктап турат. Биздин бул изилдөө ошол жагынан алгачкы аракет болгондугу менен да актуалдуу.

Диссертациянын темасы мекемелер тарабынан өткөрүлгөн ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштер менен байланышкан. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө Институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин негизги максаты Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына байланышкан түйүндүү проблемалар, акындын адамзаттык баалуулуктардын алкагындагы ой-

толгоолору, кол жазмалары, күндөлүгү, котормолору, драмалык чыгармалары, акындын жаркын элесине арналган өнөр адамдарынын чыгармалары, кыргыз маданиятындагы акындын чыгармачылыгынын ордун, ар тараптуу өнүгүүсүн, өзгөчөлүгүн жана изилденип жаткан объектини тактап иликтөөнүн тарыхый жактан тууралыгына анализ берүүдө турат.

Аталган максатка ылайык төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

- А. Осмоновдун акындык ишмердүүлүгүндөгү жана акындын калтырып кеткен асыл мурастарындагы жаралган түйүндүү проблемаларды аныктоо жана тактоо;

- акындын адам баалуулуктарынын алкагында жараткан поэзиясынын өз тагдыры менен байланыштуулугуна анализ жана аныктоо жүргүзүү;

- акындын кол жазмалары, уламыштары, ырларындагы каармандар тууралуу иликтөө иштерин тарыхый, фольклордук негизде чогулган материалдар жана маалыматтар боюнча илимий талдоо;

- акындын поэзиясындагы музыканын ролун аныктоо;

- акындын образын түзгөн искусство адамдарынын чыгармаларын маданият таануу илиминин өнүгүндө иликтөө;

- А. Осмоновдун поэтикалык чеберчилигинин искусство менен байланышы, котормочулук чеберчилиги, котормолорунун жана драмалык чыгармаларынын кыргыз искусствосундагы ордун аныктоо;

Изилдөөнүн алынган жыйынтыктарынын теориялык жана практикалык мааниси. Диссертациянын негизги жоболору менен жыйынтыктары жана тыянактары акындык, котормочулук, драматургдук маселесин жаңыча өңүттөн карап, иликтөөгө теориялык негиз берет. Изилдөөдө маданият таануу илиминин контекстинде А.Осмоновдун чыгармачылыгына байланышкан чет өлкөлүк, ошондой эле ата-мекендик изилдөөчүлөрдүн философиялык, маданият таануучулук иликтөөлөрү колдонулду. Иште тарыхый-маданий салыштыруу принциптери жана маданият таануу илимине тиешелүү илимий-аралык методдор колдонулган.

Изилдөөнүн натыйжалары маданият, философия, адабият предметтери боюнча ЖОЖдо ж.б. билим берүүчүлүк мекемелерде лекцияларды, семинардык сабактарды, атайын адистик жана тандоо курстарды өтүүдө, ошондой эле аталган предмет боюнча окуу китеп менен куралдарын жазууда да көмөк берет.

Иштин илимий жаңылыгы. Диссертациялык иште системалуу формада акындын чыгармачылыгына маданият таануучулук анализ жүргүзүү аракети көрүлгөн. Диссертациялык иште белгилүү бир илимий жаңылыкка изилдөөнүн кээ бир болүктөрү ээ болду. Биз белгилүү бир деңгээлде илимий жаңылыкка төмөнкүлөрдү таандык кылсак болот:

- А.Осмоновдун поэтикалык дүйнөсү илимий-теориялык жактан жалпыланган түрдө кыргыз маданият таануу илиминде алгачкы жолу талдоого алынып жаткан илимий иш болуп саналат;

- Акындын ыр жыйнактары менен иштөө, ырларын толуктоо иштерин дээрлик колго алынбай келген. Ошондуктан А.Осмоновдун чыгармаларына изилдөө жүргүзүүнү колго алып, акындын руханий мурастарына тиешелүү актуалдуу маселелерин, оош-кыйыштарын илимий негизде талдоого алынышы;

- Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын алкагында жаралган ыр саптары өз тагдырына түздөн-түз байланыштыгы аныкталды;

- А. Осмоновдун чыгармачылыгына биринчи жолу маданий, тарыхый, фольклордук, кол жазма материалдардын негизинде чогулган маалыматтардын негизинде илимий талдоо жүргүзүлдү;

- Кыргыз искусство чеберлеринин чыгармаларындагы акындын образынын чагылдырылышы терең иликтөөгө алынды;

- А. Осмоновдун искусствого болгон мамилеси, акындын чыгармаларынын негизинде изилдөө менен ар тараптуу ачылып берилди;

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Кыргыз элинин руханий маданият казынасына кошкон баа жеткис салымы бар Алыкул Осмоновдун жараткан поэтикалык чыгармачылыгы маданият таануунун объектиси катары илимий жактан дээрлик иликтенбей келе жаткан маселе.

2. А. Осмоновдун көзү тирүү кезиндеги чыгармачылыкка байланышкан жана көзү өткөндөн кийинки материалдык маданияттын асыл баалуулуктарынын катарына кирген акындын ыр жыйнактарын, томдуктарын тактоо, жаңы муунга жеткирүү маселелерине байланышкан түйүндүү проблемалар.

3. Акындын өмүр таржымалын, тактап айтканда туулган күнүн, жылын, анын жаңычыл акындыгын аныктоо маселелери.

4. А. Осмоновдун терең мазмундуу адамзаттагы баалуулуктарды чагылдырган темадагы ырларынын, анын кыска, оорукчал 35 жаштык поэтикалык тагдыры менен да байланыштуу болсо да, ал чыгармалар адам баласынын уланган бүтпөс жашоосу менен кошо муундан-муунга өткөн түбөлүктүү поэзия экендигин тастыктоо.

5. Алыкул Осмоновдун өздүк архивиндеги акындын кол жазмалары баалуу улуттук мурас катары маданиятыбыздагы материалдык байлыктарыбыздын бир бөлүгү болгондуктан, акындын кол жазмалары менен иштөө кыргыз маданият таануу илиминдеги бүтпөс тема. Акындын кол жазмаларын сактоо, андагы ачыла элек сырларды иликтөө менен акын жана анын чыгармалары тууралуу маалыматтарды кеңейтүү.

6. Алыкул Осмоновдун чыгармаларындагы каармандар жөнүндөгү изилденген эмгектер аз, анын чыгармалары кайсы каармандарга тиешелүүлүгү көбүнчө күмөн божомолдор менен белгиленет. Ал эми атайын изилденип такталган каармандар жөнүндөгү маалымат, материалдар акындын руханий казынасын байытууда олуттуу мааниге ээ.

7. Алыкул Осмоновдун кыргыз адабиятына сиңирип кеткен руханий эмгегинин көөнөргүс эскерткичи катары, акындын уламыштар (легендалар) жөнүндө жазып калтырган адабий эмгектери да маданият таануунун объектиси. Ал уламыштардын дагы тарыхый чындыгын улаган иликтөөлөр азыркы мезгилдин талабы.

8. А. Осмоновдун поэзиясынын музыкалуугу, акындын музыкага болгон мамилеси, музыка темасында жараткан ырлары, акындын көркөм поэзиясынын форма жана стилинин музыкага айкалышы. Акындын жүрөгүнөн орун алган

чоң сезим, махабат, сүйүү композиторлордун дагы сезимталдыгын билдирип, “акын-композитор-аткаруучу” – үчилтиктин маанилүү бирдиги. Акындын ырларына чыккан обондуу ырларды иликтөө жана тактоо.

9. Алыкул Осмонов тууралуу, акындын образын өз эмгектеринде чагылдырган белгилүү драматург, сүрөтчү, скульпторлор жараткан чыгармалар - бул акындын талантына жасалган таазим гана болбостон, ал эмгектер түбөлүктүү акын элесин эскерткен эстелик. Ал эмгектердин жаралышы, сапаты, тарыхый мааниси кыргыз жергесинде жогору баалануу менен кыргыз маданиятынын материалдык асыл баалуулуктарынын эсебин толуктайт.

10. Акындын аалам алпы Шекспирдей күч менен жараткан драмалык чыгармалары кыргыз маданиятына кошкон зор салымы. Анын өлбөс поэзиясындай, акындын драмалык чыгармаларын театр сахнасындагы өмүрүн улоо биринчиден, ал драмалык чыгармаларды кийинки муундарга толук жеткирүү милдетин аткаруу менен байланыштуу.

Изденүүчүнүн жеке салымы кыргыз руханий маданиятынын бирден-бир көөнөрбөс мурасы болгон, акын Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына ар тараптуу ой жүгүртүү, талдоо жүргүзүү процессин жана анын натыйжаларын маданият таануучулук иликтөөнүн негизинде алынган жоболор жана корутундулар менен мүнөздөлөт.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Илимий изилдөөнүн негизги жоболору автор тарабынан эл аралык жана теориялык-практикалык илимий конференцияларда апробацияланган. Алар: Проблемы современной науки и образования: “Музыкальность художественной поэзии Алыкула Осмонова” (г. Иваново, 2016), “Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: “Весь мир музыкальной песни Алыкула Осмонова” (Москва, 2016), Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук: “Поэзия Алыкула Осмонова” (г. Йошкар-Ола, 2016), КУИАнын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институту: “Алыкул Осмоновдун чексиз поэтикалык чеберчилигинин искусство менен байланышы” (2017), КУИАнын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институту: “Алыкулдун драмалык чыйыры” (2017), Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик архитектура жана курулуш университети: “А. Осмоновдун өлбөс образы кино, өздүк көркөм чыгармачылык жана театр сахнасында” (2017), Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик архитектура жана курулуш университети: “Алыкул Осмонов жана анын чыгармаларынын искусстводогу орду” (2017), Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик архитектура жана курулуш университети: “А. Осмоновдун элеси сүрөтчү жана скульпторлордун чыгармаларында” (2017), Российская наука и образование сегодня: проблемы и перспективы: “Поэтическая судьба- в рамках общечеловеческих ценностей” (Россия, 2019), Электронный журнал ВАК КР, Научные исследования в КР: “Алыкул Осмоновдун кол жазмаларындагы изилдөөлөр” (2020) материалдарында чагылдырылган. Диссертациянын темасы боюнча изденүүчү тарабынан 6 китеп жарык көргөн, анын бирөө А. Осмоновдун обондуу ырларына чыккан ноталуу окуу курал, бирөө А. Осмоновдун толукталган 1-томдук ырлар жыйнагы, баардык жарык көргөн эмгектердин жалпы көлөмү 78,0 б.т. Изилдөөнүн жыйынтыктары менен Кыргыз радиосунда “Ак Бейиттеги окуя” жана “Ырлардан өмүр уланат” деген аталыштагы

изденүүчүнүн эки драмалык чыгармасы радионинцинировкаланып угуучуларга тартууланып, Кыргыз радиосунун Алтын казынасында сакталып калды. Изилдөөнүн материалдары тууралуу кыскача маалыматтар борбордук КТРК, ЭЛТР жана СТВ телеканалдары аркылуу эфирден 5 жолу көрсөтүлдү.

Изденүүчүнүн өз демөөрчүлүгү менен Каптал-Арыктагы “Алыкул Осмонов атындагы орто мектепке” мектеп окуучулары үчүн эки класс ремонттолуп “Алыкул таануу борбору” уюштурулуп берилди.

Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө Институтунун философиянын руханий маданият бөлүмүнүн кеңейтилген жыйынында талкууга алынып, коргоого сунуш кылынган.

Диссертациянын натыйжаларынын басылып чыгарылышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги мазмуну 8 илимий басылмаларында чагылдырылган. Алардын ичинен 3 макала резенцияланган кыргыз илимий журналдарында, 4 макала россиялык басылмаларда, анын ичинен 2 макала РИНЦ импакт-фактору бар журналдарда, 1 макала ВАКтын электрондук журналында жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациянын структурасы изилдөөнүн предметин, анын максаттары менен милдеттерин изилдөө логикасын толук чагылдырат. Диссертациялык иш киришүүдөн, эки баптан, эки корутундудан, алты параграфтан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү - 195 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилденип жаткан теманын актуалдуулугу, иштин максаты менен милдеттери, методологиялык негизи жана илимий жаңылыгы аныкталды, коргоого сунушталган негизги жоболору, диссертациянын теориялык жана практикалык мааниси, ар кыл формалардагы алынган натыйжалардын апробацияланышы көрсөтүлдү.

“Алыкул Осмоновдун чыгармачылык тагдыры” аттуу биринчи бапта акындын чыгармачылык өнөрканасынын бай дүйнөсүн терең илимий талдоо менен, иликтөөдөгү каралып жаткан объектиге маани берүү жагы каралды.

Биринчи баптын **“Акындын эки өмүрү, чыгармачылыкка байланышкан түйүндүү проблемалар”** аттуу биринчи параграфында А. Осмоновдун көзү тирүү кезиндеги чыгармачылыкка байланышкан жана көзү өткөндөн кийинки акындын кыргыз маданиятына калтырып кеткен асыл мурастарынын үстүндө жаралган өксүктүү проблемалардын негизги себептерин аныктоого багытталат.

Байыртадан эле эл арасындагы таланттардан суурулуп чыккан залкар акындарыбыздын тарыхта эле эмес, жалпы эле маданиятыбызда өз жүзү жана орду болот. Ошондой түбөлүктүү орду бар сейрек ойчул акындардын бири Алыкул Осмонов.

Улуу орус сынчысы В.Белинский Пушкиндин поэзиясы тууралуу; “Пушкин-кыймылдагы кубулуш, ошондуктан улам убакыт өткөн сайын өзгөрөт. Аны ар бир муун өз бетинче окуй берет” деп баа бергенидей, [Белинский В.Г.,

Собрание сочинений [Текст]: в 9 т./ В.Г.Белинский. М.: Худож. Лит., 1981.-Т., 799-б.], А.Осмонов 1944-жылдардан баштап поэзия асманында жанып, көзү өтүп кетсе да акындын көркөм поэзиясы, ушу күндөргө дейре поэзия күйөөрмандарын кызыктырып, таңдандырып, сөз кереметине таазим эттирип келет.

Кыргыз элинин мурастарын изилдөө зарылчылыгы кыргыз философиясынын жана маданият таануусунун өнүгүүсүнүн милдети болгондуктан, ушул багытта жаңыдан телчигип келе жаткан кыргыз маданият таануу илиминде Ч.Т. Уметалиева-Баялиеванын, А.И.Гулиевдин, Е.К. Абубакировдун, Н.Э. Усенованын, Ч.А. Бийгельдиеванын, Г.Э. Садыкованын, М.Ж. Гусеинованын, Г.Т. Садыкованын, А.К. Абубакированын диссертациялык эмгектери менен кыргыз маданият таануу илиминин өнүгүшүндөгү жаңы этаптын ачылгандыгын белгилей алабыз.

Улуу классик акын А.Осмоновдун акындык ишмердүүлүгү туурасында кеп кылуудан мурун акындын өмүр жолу жана чыгармачылыгын иликтөө жаатында бул багыттагы ийгиликтер менен кошо өксүктүү бышып жетилген проблемалардын да тегерегинде сөз болот. Ал проблемалардын катарында, А.Осмоновдун көзү өткөнүнөн бери 70 жыл өтсө да, акындын туулган жылы, айы, күнү коомчулукта бүгүнкү күнгө чейин такталбай, ар кайчы айтылган пикирлер менен гана чектелип калгандыгы жана Алыкул Осмоновдун азыркы тапта, кыргыздын улуттук маданиятынын материалдык баалуулуктарына кирген, ал калтырып кеткен көркөм маданий мурастарынын катарында, акындын басмадан жарык көргөн китептерине тийиштүү камкордук же ал мурастарды сактоо жана эл арасына жайылтуу маселелери боюнча көптөгөн көйгөйлөрдүн жаралгандыгы көрсөтүлдү.

Өксүүлөрдүн негизги себептери акындын ыр жыйнактары, томдуктары аз санда чыгарылып, окурмандарга толук жетпегени, басмадан чыгарылган томдуктарда да акындын ырларын толук эмес чыгарып, эл арасына таратуу фактылары такталды.

Алсак, А.Осмоновдун 100 жылдык юбилейинин алдында, акындын китептерин дүкөндөрдү коноп, китепканалардан таап окуш кыйын болгон учурда, 2014-жылы “Салам” басмасынан чыгарылган “А.Осмоновдун ырлар жыйнагынын” 1-томдугуна 126 ыр киргизилбей калган.

Бул бөлүмдө А.Осмоновдун чыгармачыл өмүр жолундагы, поэтикалык өмүрүнүн жемиштүү жылдарына жеткен мезгилге чейинки, акындын поэзия жанрындагы алгачкы жыйнактарындагы жана акындык өнөрүндө жаралган мүчүлүштүктөр жана ийгиликтер жөнүндө сөз болот.

А.Осмонов 12 жашынан баштап ыр жаза баштаган. 1930-жылы республикалык “Сабаттуу бол” газетасына “Кызыл жүк” аттуу ыры басылган. Алыкул Осмоновдун бул-басма сөз бетине жарыяланган тунгуч ыры. Ошол кездеги жаш курагы боюнча А.Осмоновдун кийинки жазган “Пушкинге” деген ырында :

Он үчүмдө ыр көлүнөн суу ичип,

Он төртүмдө сени менен тааныштым,- деп жазганындай, анын классикалык орус жана дүйнөлүк адабий үлгүлөр менен башка ошол кездеги акын-жазуучуларга салыштырмалуу эртелеп таанышкандыгын жана акындык

чеберчиликтеги устаттарына жашынан эле туура багыт алгандыгын айгинелеп турат.

А.Осмонов өзү айткандай башында Аалы, Жусуп сындуу акындарды, Пушкинди, Лермонтовду, Есенинди туурап жазып келсе да алардын туткунунда калбастан, анын кийинки чыгармаларынын мазмунунан да, көркөмдүк формасынан да акындын жеке поэзиядагы жаңычылдыгы көрүнө баштап. Акындыктын башатында ошол устаттарынан алган тажрыйбанын арты менен поэзиянын төрүнө жол тапканын белгилесек болот.

Алыкул Осмоновдун акындык жаңычылдыгынын бирден-бир себеби, анын өз чыгармаларын жактырбай, ыр жыйнактарын элге тартуулагандын ордуна, ал ырлардын мезгил талабынабы же окурмандарга жакпасын сезгендей, аларды өрттөп салып, поэзиянын жаңы барактарын ачып тургандыгында болгон. Ошондон да улам, барган сайын акындын поэзиясы философияга каныгып, ыр саптарындагы ой-толгоолордун метафизикалык кыйыры кеңейип келген.

А.Осмоновдун ырлары жыйнак болуп биринчи 1935-жылы “Таңдагы ырлар” деген аталыш менен андан соң 1937-жылы “Жылдыздуу жаштык” жана “Чолпонстан” деген ыр китептери жарык көргөн. Бул китептердеги ырлар менен поэмалар жаш акындын чыгармачылык жөндөмү барын айкын көрсөтүп, китептеги ырлары окурмандар арасында ар кандай талаш-тартыштарды жаратып, дискуссияларды пайда кылса дагы, акындын өз чыгармалары өзүнүн купулуна толбой, өз эскерүүлөрүндө: “1935-1936-жылдар чыгармачылыгымдын артка кеткен жылдары болду. Ошол жылдары чыккан “Жылдыздуу жаштык” деген экинчи китебим эң начар, колго алгыс китеп болду” деген. Ошондон да улам А.Осмоновдун поэтикалык ишмердүүлүгү 1937-1940- жылдары басаңдап, ал мезгилинде котормочулукка көп убактысын короткон болчу. Бирок, ошол акындын котормочулукка кетирген убакыты текке кетпеди, жыйынтыгында акын чачкан котормочулуктун уругу мол түшүмүн берип, 1939-жылы жыйырма төрт жашында Шота Руставелиннин “Жолборс терисин кийген баатыр” деген дүйнөгө белгилүү улуу поэмасын кыргыз тилине которуп чыкты. Акындын бул эмгеги менен биз Алыкул Осмоновдун руханий маданият чөйрөсүндөгү жасаган алгачкы жетишкендиктери, акындык жөндөмдүүлүгү, талантынын кенендиги деп бааласак болот.

Акын бул жетишкен ийгилигине чейин, көп жылдар бою өзүнчө жол таба албай, ар кандай чыйырларга түшүп убараланган. А.Осмоновдун бул ийгиликке жетишине, жаш акындын ошол 1930-1940-жылдар аралыгында дүйнөлүк маданияттын классиктеринин эстетикалык тажрыйбасын үйрөнүү, фольклор менен профессионал адабияттын көркөм принциптерин кылдат айкалыштыруу, адабий түшүнүгү, философиялык ойлому менен чеберчилигин арттыруу багытында көп изденип эмгектенүүсү көп жардам берген эле.

Ал жөнүндө К.Артыкбаев өз эмгектеринде акындын алгачкы чыгармачылык кадамына мындай баа берген: “Көрсө, Алыкул 1936-1937-жылдары Пушкиндин, Лермонтовдун, Крыловдун чыгармаларын, Ш. Руставелиннин дастанын которуп, акындыктын чыныгы сырын таанып, руханий маданияттык, анын ичинде поэтикалык жаңы жолго түшкөнгө даярданып жаткан турбайбы”. [Артыкбаев.К. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгындагы

көркөм ой дүйнө. Талант сыры [Текст / К. Артыкбаев. – Бишкек: Кыргыз энцикл. Башкы ред., 1994.-211-264-б.]

Алыкул Осмоновдун оригиналдуу акындык жүзү 1945-жылы чыккан аталган “Махабат” аттуу жыйнагынан кийин таасын көрүнгөн. “Махабат” жыйнагы мазмун менен көркөм форманын табигый биримдигине жетишүү, поэтикалык салттарды, туюнтуу каражаттарын жаңылоо, конкреттүү образ түзүү жана психологизмди өздөштүрүү жолунда кыргыз поэзиясынын чыныгы профессионал деңгээлге көтөрүлүшүн айкындаган. Осмоновдун бул жыйнагы поэзия жанрында гана эмес, жалпы эле кыргыз маданиятында жаңы сөз болгонун белгилөөгө болот.

“Махабат” жыйнагынын жарыкка чыгышына байланыштуу, эң алгачкы сын акын Миндин Алыбаевдин “Мааниси жок “Махабат” аттуу реценциясы болду. А.Осмоновдун чыгармачылык курбалынын өсүп жеткен убагында, анын чыгармаларын сындагандар, анын акындыгын жокко чыгаргандар да болушту... Бирок, чыныгы талант, акындын көркөм поэзиясы мезгил сынынан өтүп, кыргыз совет адабиятында өз ордун тапты. Акын кыска поэтикалык өмүрүндө, кыргыз маданиятына поэзиянын жаңы барактарын ачып, кайталангыс руханий балуулуктарды калтырып кеткендигинде десек туура болот.

Биринчи баптын “Акындык тагдыр-жалпы адамзаттык баалуулуктардын алкагында” аттуу экинчи параграфында Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы адамдык баалуулуктар темасынын көп колдонушу илимий аспекте, ар кандай олуттуу көз караштардын негизинде талдоого алынат.

Философия жана маданият таануу илимдеринин тарыхында цивилизациялардын пайда болуусу менен кошо жаралган адам болмуш маселеси ар кыл багытта, мүнөздө, мааниде талданып, чечмеленип, адамдык баалуулуктар проблемасы үзгүлтүксүз изилденип келе жатат.

А.Осмоновдун жаш кезинен эле адам турмуш-жашоо темаларына көп кайрылышына, акынга жаштайынан тоголок жетим калган балалык кезиндеги учурлар, ден-соолугунун начарлаганы да моралдык-психологиялык жактан таасир бербей койгон эмес десек болот.

Акындын 1932-1935-жылдардагы 17-20 жашында жазган “Чоң күйүт”, “Биз Ленинсиз” деген ырларындагы ыр саптарына көз жүгүртүп, анын алгач ырларынан эле философиялык ойду камтыган “адам” темасын жолуктурсак болот. А.Осмонов ырларында “адам” деген сөз түрмөгүн жөн эле колдоно берген эмес. Ал адам болмушунуна тиешелүү баардык нерселерге философиялык ой чабыты алыс кетип, терең ойлорду чагылдыра билген.

Алыкул Осмоновдун алгач ырларында, таңкы көрүнүштү жанданткан, шандаткан эмгек адамынын мүнөзүн бөлүп көрсөтсө, башка толгоолорунда таарынган жолдошуна адамдык сапатты жоготпоого үндөгөн: ...Өңүн бузган, ыркын бузган жок эмес, Дардактабай, алды-артынды байкай жүр - деген ыр саптарын кезиктиребиз.

Ал эми, “Кировго” арнаган ырында, адамдын тунук акылын, болоттон бек, түк майышпас курч мүнөзүн таамай айтса, “Маяковскийге” деген ырында, аны социалисттик доордун, коркпос, оратору, акыны, найзасы бар баатыры-деп

мактап келип, кыргыз поэзиясында: Аалы, Мукай, Жоомарт, Жусуп жана Кубанычбекти улуу орус акынынын жолун жолдоочу катары көрсөткөн.

Адамды кастарлоо түшүнүгү акындын чыгармаларынын негизин түзөт. Ал тууралуу, айтылган илимпоздордун ой-пикирлерине токтолсок: "Адам - табият өнүгүшүнүн кыл чокусу, коом түзүп, цивилизация куруп, маданият күткөн жандуу, акылдуу эстүү зат. Философияда жана илимде изилденип, искусстводо сыпатталып, бирок табышмагы толук жандырылбаган маселелердин бири. Башка акын-жазуучулардай эле Алыкул Осмонов да адам темасына көп кайрылып, адамдын кайталангыс поэтикалык концепциясын түзгөн. Алыкул наристе кезинен тоголок жетим калып, кийин айыккыс дартка кабылган. Бул жагдайлардан да акындын адам жана турмуш маселесин курч жана терең кабыл алышын, анын ыр саптарынан да байкасак болот. [Осмонов А. Энциклопедиясы [Текст]:/А.Осмонов;А.А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында.- Б.: "Бийиктик плюс"-2015. 39-б.].

Акындын 1937-1939-жылдарда жазган ыр саптарында адамдын талантына баа берүү менен эле чектелбей, адам болмушунун баалуулуктарын, келечегин жана адамдын акыл-набат ойлорун жазганын жолуктурабыз. Акындын ырларынан жөнөкөй, карапайым адамдардын турмушун, өмүр дүйнөсүн сүрөттөө менен адамдардын аң-сезимдеги, психологиясындагы, жашоо дүйнөсүндөгү кескин бурулуштардын диалектикасын ачканын көрөбүз.

Ал эми 1941-1944-жылдар Алыкул Осмоновдун поэтикалык өмүрүндө оор жылдар болду, наристе кызынан ажырады, өмүрлүк жолдошу Зейнеп менен ажырашты, оорусу күч алды. Ошол мезгилден өмүрүнүн аягына чейин акындын жашоосу жалгыздыкка байланып, ал жараткан ырлар да акындын өмүрүндөгү күтүүсүз бурулушка байланыштуу болгондой мазмуну, мааниси тереңдеп, адам темасындагы ырлары көп жаралды.

Алыкул Осмонов 1944-жылы Койсарыда төрт дубалдын ортосунда жалгыз камалып жазган ырларында да адам темасын кандайдыр бир деңгээлде эле камтып кетсе, 1945-жылы жазган ырларынан адам темасына тереңдеп кирип, ошол ырларында эмгек адамын барктоо, адамдын турмушу, кылык-жоруктары жөнүндө жазып келип, бара-бара эргизүү күчөп,

"Адамзат" деген ырында:

"Мүрөктүн суусу жөн суулардай шылдырап,

Агып жатса, мал кечпес жашыл аралда:

Көк арчадай өңдөн азбас болсун деп,

Өзүм ичпей, ичирер элем адамга", - деп, адамга өзү ичпестен мүрөктүн суусун ичирерин айтып, күчтүү, аруу сезимдерге кабылганын байкасак болот.

К.Зелинскийдин "Адамга жол" деген макаласында Алыкул Осмоновдун ырларында жалпы адамзаттык ойдун кендиги менен сүйүктүүлүгүнө басым жасалгандыгына өзгөчө маани берет. Ошондой эле "Алыкул Осмоновдун лирикасы - кыргыз прозасындагы Чынгыз Айтматовдун повесттери менен аңгемелериндей эле кыргыз поэзиясындагы социалисттик реализмдин өнүгүшүндөгү жаңы кадам, адамдын рухий дүйнөсүн чебердеп жазууга бет алган жолдогу кадам" - деп татыктуу жана таамай белгилеген. [Зеленский.К. Адамга жол[Текст]/ К.Зеленский. Кыргызстан маданияты, 1967. 13.10. №41, 10-б.].

Алыкул Осмоновдун чыгармаларын талдоо жүргүзүүдө, анын ар бир эле ырын шарттуу түрдө бир нече аспектиден алып карай берсе болот деген да тыянакка келесиз. Маселен, бир эле ырынан адам турмушуна байланыштуу боло турган махабат, табият, мекен, достук, эмгекчилдик, карапайымчылык, адамгерчилик, каражөйлүк, уурулук, чынчылдык, адамзат, өмүр-өлүм, ажал сыяктанган темаларды, мотивдерди, алардын ар кандай вариацияларына байланышкан философиялык ой толгоолорду табууга болот.

Алыкул Осмоновдун өмүргө жана өлүмгө карата жалпы акындык мамилесинде мунайым акылмандык, басмырт оптимизм, чындыгы кайрат бар. Акын ушул багыттагы мыкты ырлары менен кыргыз поэзиясынын философиялык деңгээлин бир кыйла бийиктетип кетти.

А. Осмоновдун чыгармачылыкка болгон философиялык көз карашы анын түзгөн көркөм поэзиясынын жемиши жана ийгилиги да болуп, айрыкча адам, адам болмушуна жана адамдык баалуулуктардын ченемдерине байланыштуу жазылган чыгармаларында адам-ажал, өмүр-өлүм маселелерине көп кайрылгандыгынын себебин, акындын өз тагдыры менен да байланыштуу болгондугунда десек да болот.

Акын ошондой эле өзүнүн поэтикалык мурасчыларына өлүм деген ойлонбой кое турган маанисиз нерсе эмес экенин, өлүм тууралуу да олуттуу ой жүгүртүп, өлбөс ыр саптарын жаратса боло турганын таасын көрсөтүп, адамзат баалуулуктарын чагылдырган ырлары менен кыргыз маданиятына көөнорбос мурас калтырган.

Биринчи баптын "А.Осмоновдун чыгармаларын маданият таануу илиминин өңүтүндө талдоо. А.Осмоновдун кол жазмалары менен иштөө" аттуу үчүнчү параграфы Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын кол жазмалар фондунда сакталып турган Алыкул Осмоновдун өздүк архивиндеги акындын кол жазмаларына маданият таануучулук анализ берүүгө арналган.

Ошондой эле Алыкул Осмоновдун чыгармаларындагы каармандарды изилдөө үстүндө, акындын 31- декабрь 1944-жылы Койсарыда жазган "Бүкөн" деген ырындагы каармандардын иликтениши жана Алыкул Осмоновдун уламыштар (легендалар) жөнүндө жазып калтырган адабий эмгектеринин ичинен "Ак-Бейит" уламышынын жазылуу тарыхы жана окуялардын тарыхый чындыгын иликтөө материалдары да акындын руханий казынасын байытаарына багытталган..

А.Осмоновдун чыгармаларын маданият таануу илиминин өңүтүндө талдоого кайрылсак, анда Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын кол жазмалар фондунда сакталып турган Алыкул Осмоновдун өздүк архивиндеги акындын кол жазмалары баалуу улуттук мурас катары маданиятыбыздагы материалдык байлыктарыбыздын бир бөлүгү экендиги баарыбызга маалым.

Орус адабиятындагы ошондой баалуулуктардын катарында болгон А.С.Пушкиндин, М.Ю. Лермонтовдун чыгармаларын, алардын кол жазмаларынын негизинде атактуу орус илимпозу С.М.Бонди баштаган изилдөөчүлөр алардын өмүр жолу тууралуу өтө кызыктуу китептерди жазып чыгышып, аталган улуу классик акындардын чыгармачылык дүйнөсүн терең

ачышкан. Ал китептер чыкканда окурмандар, поэзия күйөрмандары, орус классиктерин алда канча терең билип түшүнүшүп, алардын кол жазмалары улуттук маданияттын асыл баалуулуктары экендигин баса белгилешкен.

Ошондой эле максатта изилдөө ишинде Алыкул Осмоновдун кол жазмаларынын арасындагы “Арпа элестери” чөнтөк дептеринин негизинде, акындын Ат-Башыга болгон чыгармачылык сапарында, эмгекчи элеттик эл менен жашап, жер-сууну аралап улуттук руханий маданияттын бир түрү болгон, элдик оозеки чыгармачылык, каада-салт, ырым-жырым, турмуш-тиричилик маселелерин өз чыгармаларында чагылдыруу менен тоолук элдин ошол мезгилдеги жалпы эле маданиятын, адамкерчилик улуу касиеттерин кол жазмаларына жазып кеткен материалдар маданият таануу илиминин өнүгүндө изилдеген. Эң өкүнүчтүүсү, акындын “Арпа элестери” чөнтөк дептеринин толук көлөмү сакталган эмес. Анын көп барактары айрылып алынган. Ошого карабастан, Ат-Башы жергесиндеги жергиликтүү элден чогулган фото жана башка материал, маалыматтардын негизинде изилдөө жүргүзүлүп, “Арпа элестери” деген чөнтөк дептеринин ачыла элек сырлары боюнча жүргүзүлгөн иликтөөлөрдүн жыйынтыгы берилет.

Кыргыз эли кылымдарды карытып, муундан-муунга мурас кылып элдик эпосторду, жомок, уламыштарды сактап оозеки адабият (фольклор) жанрын өнүктүрүп келген. Академик В.В. Радлов өткөн кылымда кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын өзгөчөлүгүн белгилеп: “Казактарда негизинен лирикалык поэзия өнүккөн болсо, кыргыздарда тетирисинче, эпикалык поэзия ушундай гүлдөп, элдик чыгармачылыктын башка тармактарын басмырлап, лирикалык чыгармаларды жоюп гана тым болбой, проза түрүндөгү элдик уламыштарды, жөө жомокторду жана аңгемелерди мойсоп салыптыр”-деп жазган. [“Манас” энциклопедиясы [Текст] / 1-2 том. Б., 1995. 18-б.].

Алыкул Осмонов кыргыз фольклорунун үлгүлөрүнө кайрылып, аларды кайрадан иштеп чыгуу боюнча да көп эмгектенип, көптөгөн уламыштарды кагаз бетине калтырып кетти. А.Осмоновдун фольклорго болгон кызыгуусу Бүткүл союздук журналисттер союзунун I-сьездинде А.М.Горькийдин элдик оозеки адабиятты сактоо жана анын баалуулугун пайдалануу боюнча курч айткан сөздөрүнүн таасиринен кийин күчөп, чыгармачылыгы жаңы бурулуштарга кабылып, 30-жылдардын аягында кыргыз акындарынын ичинен биринчилерден болуп эл арасында оозеки айтылып келген уламыштарды жыйнап кагазга түшүрө баштаган.

Ошол Алыкул Осмоновдун уламыштар (легендалар) жөнүндө жазып калтырган адабий эмгектеринин ичинен “Ак-Бейит” уламышынын жазылуу тарыхы жана окуялардын тарыхый чындыгы иликтенип, уламыштагы, “Ак бейит” күмбөзүнүн тегерегинде болгон үрөй учурган окуя, ал окуянын негизги каармандары Ажыбек бий, Сопу бий кызы Маркатайдын ортосундагы сүйүүсү, кан жутаар карышкыр жана ошондой эле адамдардын арасындагы жырткычтардан да жаман канкорлор жасаган коркунучтуу, ыплас аракеттерине карабай, алардын баш кошкондугу жөнүндө аталган уламыштын тарыхый чындыгы бар деген жыйынтык чыгарылды.

Ушул мезгилге чейин акындын көптөгөн ырларында “адам” темасы алдыңкы планга коюлуп, адамдардын аттары көп аталгандыктан, ал ырлардагы

адамдар реально биздин жашообузда болгонбу, эл арасында ал каармандардын ким экендигин иликтөө көптөгөн изилдөөчүлөрдү кызыктырып келген. Иликтөөлөр көрсөткөндөй акындын “Бүкөн” аттуу ырындагы ачыла элек сырлар ачылып, ал ырдагы каарман ким экени такталып, каарман тууралуу фото жана башка маалыматтар менен акындын казынасы толукталды.

Диссертациялык иштин “Алыкул Осмоновдун өмүрүнүн, чыгармачылыгынын маданияттагы орду” деген аталыштагы экинчи багында акындын поэтикалык кыска өмүрүнүн жана чыгармаларынын кыргыз искусствосундагы ордун аныктоо менен маданият таануучулук анализ берүүгө арналган.

Изилдөөнүн объектиси болуп кыргыз руханий маданиятынын бирден-бир көөнөрбөс мурасы болгон, акын Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына маданий- тарыхый жактан анализ жүргүзүү эсептелет. Изилдөөнүн предмети акындын чыгармачылыгынын маданияттагы орду жана изилденип жаткан объектини тактап иликтөөнүн тарыхый жана теориялык жактан тууралыгы эсептелет.

Экинчи баптын “ Акындын поэзиясындагы музыка” аттуу биринчи параграфында А.Осмоновдун поэзиясынын музыкалуулугу каралат.

Жалпы адамзатынын музыка искусствосундагы көптөгөн кылымдардан берки чогулуп келген байлыгы сан жеткис. Анткени, античный музыка байыркы грек же байыркы римдик коомдук түзүлүшүндө эле негизги орунду ээлеп келген.

Кыргыз музыкасынын тамыры да байыркы замандардан башталат, ал жөнүндөгү алгачкы жазма маалыматтар бир катар адабияттарда кездешет. Б.з.ч. 630-ж. кытай саякатчысы Сыма-Цзянь азыркы кыргыз жеринде болуп, жергиликтүү эл жөнүндө “Мени тосуп алууга арналган той кулакка жагымдуу, жүрөк менен көңүлдү эргиткен лирикалык күү менен башталды” деген. Элдик ырлар кыргыздын музыкалык чыгармачылыгынын басымдуу бөлүгүн түзөт. 19-кылымда орус жана чет элдик окумуштуу-саясатчылар, чыгыш искусствосун изилдөөчүлөр (Ч.Валиханов, В. Радлов, Н. Пржевальский, Г. Алмаши, Н. Северцов ж.б.) кыргыз эли ыр чыгарууга жана ырдоого өтө жөндөмдүү экендигин белгилешкен.

Маданият таануу илимдеринин кандидаты Ч.Т.Уметалиева-Баялиева “Кыргыздардын этногенезин изилдөө проблемасына культурологиялык көз караш” деген илимий эмгегинде кыргыздардын музыкалык маданиятынын хакас жана алтай элдеринин маданиятына окшош жана бирдей экендигин далилдеп, кыргыз, хакас, алтай элдеринин музыкасы жети баскычтуу, диатоникалуу деп, музыкалык баскыч жана ладдык түзүлүштөрүнүн окшоштуктарын белгилеп көрсөткөн. [Уметалиева-Баялиева Ч.Т., Кыргыздардын этногенезин изилдөө проблемасына культурологиялык көз караш. [Текст]/. Ч.Т. Уметалиева-Баялиева: Авторефер. Дисс. ...кандидата культурологич. -Бишкеке,-2010.-14-б.]

Алыкул Осмонов өз поэзиясынын алтын саптарында искусствонун ичинен музыканы өтө барктап, поэзия дүйнөсүн музыка толуктаарын, поэзия тилинде жаралган жан дүйнө сезимин, музыка тили гана дүйнөгө жаңыртаарын 1937-жылы 22 жашында жазган “Музыка” аттуу ырынан эле байкаса болот:

“Музыка боздоп ырдачы, Ыйласаң элдер кошо ыйлай. Сен кайдасың музыка!”.
[Осмонов.А. Ырлар жыйнагы [Текст]: / А.Осмонов; - түзг. Ш. Ажыбеков. - Бишкек: Улуу тоолор, 2015. - 147-149-б.]

Акын ыр дүйнөсүнүн сырын ачып билүүгө кандай умтулса, адам турмушунун музыкасын табууга, ошондой талпынган, музыканы сүйүп алган жарга, үйдө жанып турган шамга теңейт. Ошол кайгырсаң капанды жазар, кубансаң кубанчыңды кубаттаар музыка экендигине жар салган А. Осмоновдун жараткан поэзиясынын кош канаттай музыканын учкул ыргактарына айкалыштыгынан, акындын ырларына обончу, композиторлордун кызыгуусу жаралып, жан эргиткен музыкалык чыгармалар жаралып келе жатат.

Азыркы мезгилде А. Осмоновдун ырларына обончу, композиторлор тарабынан жүз отуздан ашык обондуу ырлар жаралган болсо да, ал обондуу ырлар жалпы журтчулугубузга белгилүү эмес.

Кыргыз музыкасында Алыкулдун лирикасына, акын тирүү кезинде алгачкылардан болуп чыйыр салган композитор Абдылас Малдыбаев болгон. Ал акындын “Фрунзе-гүл замандын бала шаары”, “Ай Жамийла”, “Москва”. “Бекенбиз”, “Замандашыма”, “Жар көрүү”, “Музыка”, “Паровоз”, “Баатыр эне” сыяктуу жыйырмадан ашык ырларына уккулуктуу, жагымдуу обондорду жаратты.

Ошол мезгилди айта кетсек, Абдылас менен Алыкулдун таланттары өз ара айкалышып, өлкөбүздө музыка ышкыбоздорунун моокумун кандыра турган не бир көркөм шедеврлер жаралып, А.Малдыбаевдин акындын ырларына жараткан музыкалык чыгармалары улуттук эмес инструмент болгон фортепианионун коштоосунда, массалык аткарууга (хорго) ылайык ырлар болуп, улуттук ыр классикасынын казынасынан орун алган болчу. Жүрөктүн эң назик кылдарын козгогон, поэзия толкундарынан гүлдестени берген Алыкулдун башка дагы ырларына 1950-жылдардан баштап обон чыгарышкан кыргыздын залкар композиторлору жана обончуларынан атап кетсек: Н.Давлесов, К.Молдобасанов, К.Досманбетова, В.Фере, Ф.Назаров, Т.Сейталиев, А.Түлөев, А.Жаныбеков, А.Жаркынбаев, Ж.Жалгасынов, Т.Түркменов, Т.Имашев, А.Тыналиев жана А.Машаевдер.

Бул аталган композиторлордун чыгарган ырлары жаңыдан кыргыз музыкасындагы хор менен ырдоонун жана түрдүү аспаптардын, ансамблдин коштоосунда ырдоонун алгачкы тажрыйбаларынын катарында болгон. Ошол кезде ушул сыяктуу баардык эле музыкалык чыгармаларды коллективдүү аткаруу кыргыз музыкалык маданиятынын өнүгүшүндө өзгөчө мааниге ээ болуп, кыргыз музыка маданиятынын ар-тараптуу байышына да чоң түрткү болгон десек болот.

Ошол жаралган ырлардан элге кеңири белгилүүлөрүнөн болуп, өзбек композитору Ф.Назаровдун “Боз бала” (1950-ж), А. Малдыбаевдин “Жар көрүү” (1954-ж), А.Малдыбаевдин “Алыкулдун күйгөнү” (1955-ж), Н.Давлесовдун “Саанчы жеңе” (1957-ж), К.Досманбетованын “Замандашыма” (1954-ж), К.Молдобасановдун “Бешик ыры” (1955-ж) жана Т.Сейталиевдин “Фрунзем” аттуу ырларын атап кетсек болот.

Аталган ырлардын ичинен, К.Молдобасановдун “Бешик ыры”- бул ошол мезгилде жазылган ырлардын эң мыктыларынан. Ырда алтынчы

жогорулатылган (дорийлик) баскыч кыргыз элдик обондорго мүнөздүү болгон музыкалык колоритти берип турат.

Н.Давлесов жазган жаркын лирикалык мазмундуу “Саанчы жеңе” аттуу ыры, ансамблдик эки үндүү дуэт ыр болуп, бул чыгармадагы төмөнкү добуштун созулган фонундагы биринчи добуштун вокалдагы, синкопикалык ыргактар ага өзгөчө ажар берип, угуучуну толкундатпай кое албайт.

Мындан сырткары, А.Осмоновдун поэтикалык чыгармаларына чоң музыкалык жанрлар- опера, симфония, романс, кантаталар жазылганын да өзгөчө белгилей кетсек болот. Аларды атай кетсек, акынга арналган Композитор Ж. Касымбековдун “Акындын сүйүүсү” операсы (1980-ж), композитор С.Бактыгуловдун “Алыкулга таазим” №1-симфониясы (1990), композитор Е.Лузанованын “Не забывай” аттуу романсы, композитор Б.Мамбеталиевдин “Эскерме” аттуу 7 бөлүмдүү кантатасы (2015) жазылып эл алдына тартууланды.

Алыкулдун керемет поэзиясынан 1970-жылдардан кийин дагы композитор жана обончулардын татынакай кайрыктарынан жуурулушуп, эл сүйкүмүнө ээ болгон нечендеген лирикалык-потриоттук обондуу ырлар жаралды. Ал композитор жана обончулардын катарында А.Керимбаев, К.Тагаев, С.Жумалиев, А.Атабаев, Ж.Кайыпов, М.Рыскулбеков, Ш.Өтөбаев, Д.Үкүев, Ж.Муратова, А.Темиров, И.Аманбаев, К.Букалаев, Ж.Турусбеков жана башкалар. Бул аталган композитор жана обончулардын Алыкулдун поэзиясына жараткан обондуу музыкасындагы классикалык ырлардын алдыңкы катарында десек да жаңылышпайбыз.

Музыкалык ыр-дүйнөсүндө, өзгөчөлөнгөн чыгармалардын бири А. Керимбаевдин, акындын сөзүнө жаралган “Сулууга” деп аталган ырында кандай трагизм, кандай оор, кайрылбас сүйүү сезими угулуп турат. Акындын таза, тунук сүйүүсү, башка жүрөктөн орун таппай, үмүтсүз махабат экени күчтүү обон менен коштолуп сыздап турат. Бул ырда сөз дагы обон дагы айкалышкандыгынан, окуп жатып, ыйлагың келет, угуп жатып сыздагың келет. Акындын “Ата-Журт” аттуу ырына обондун кооздугу, абройу Ш.Өтөбаевге таандык. Ырдын сөзү жана обонундагы жогорку айкалыштыктан Ш. Өтөбаевдин чеберчилик аткаруусунда Ата-Журтка болгон сүйүүнүн интонациясы жүрөктү титиретет, патриоттук духту көтөрөт.

Экинчи баптын “Акындын образы көркөм өнөрдүн объектиси” аттуу экинчи параграфы залкар акыныбыздын талантына таазим кылган чыгармачыл инсандардын жараткан эмгектерине талдоо жүргүзүлөт.

Бүгүнкү күндө кыргыз маданиятынын өсүп-өнүгүшүндө Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгынын таасири музыка гана эмес кино, сүрөт, скульптура жана театр ишмерлигинде да күчөп, ал тармактарда көптөгөн инсандар тарабынан чыгармалар жаралып акындын образы өлбөс-өчпөс поэзиясы менен кошо сахнада жашап, ал эмгектер кыргыз маданиятынын руханий жана материалдык асыл баалуулуктарынын эсебин толуктап келе жатат.

А.Осмоновдун пьеса, поэмалары драмалуулугу, композициялык ырааттуулугу, окуялардын курч конфликттүүлүгү менен киноискусствонун

табиятына өтө жакын болгондуктан, акындын чыгармаларынын негизинде бир нече фильмдер экранга чыгарылган.

1983-жылы кыргыз эл артисти, кинохудожник С. Ишенов “Толубай сынчы” мульттасмасын А.Осмоновдун “Толубай сынчы” поэмасынын негизинде тарткан. Аталган поэма акын тарабынан 1937-жылы биринчи, 1944-жылы экинчи варианты болуп эки вариантта жазылган. Тасма атактуу поэмадагы окуядан да уланып, кылымдарды карыткан элибиздин жашоо маданиятындагы эң олуттуу ат оюндарына тийиштүү күлүк таптоо, күлүк тандоодо өзгөчөлөнгөн улуу улуттук өнөр ээси, саяпкер-сынчы аталган Толубай чалдын образы көркөм сүрөттөлөт.

1968-жылы режиссер М. Убукеев акындын 4 актылуу, 8 сүрөттүү “Ак-Мөөр” драмасынын негизинде “Ак Мөөр” телефильмин кыйла табылгалар менен жогорку чеберчиликте тарткан. Аталган телефильмде режиссер “Ак Мөөр” драмасынын негизин түзгөн сүйүү, адамдардын бактысы, адилетсиздик, тенсиздик жана кайгылуу замандын зордугуна каршы турган адамдардын боштондук, бакыт, чындык үчүн күрөшүү жактарын айкын ачып, драманын каармандарынын образын туура чагылдырганга жетишкен.

Кыргыз кинематографиясы акындын өзүнүн образын, чыгармачылык өмүр жолун экрандаштуруу жагында да көптөгөн фильмдерди жаратышты. Алсак: кинорежиссер М.Убукеевдин “Акын” даректүү тасмасы, М.Убукеевдин “Өлбөстүккө жанашуу” аттуу көркөм-публистикалык фильми, кинорежиссер Л.Турусбекова тарткан эки бөлүмдүү “Акын” даректүү тасмасы, С.Ишеновдун “Акын” мульттасмасы, кинорежиссер А. Чотуева, сүрөтчү-коючусу О. Абсаттаровдор тарабынан тартылган “Мезгил жана Алыкул” аттуу кино-тасмасы менен “Алыкул” даректүү тасмасы.

Кино искусствосунан тышкары А. Осмоновдун талантын аздектеп, азыркы мезгилге чейин акындын образы өлбөс-өчпөс поэзиясы менен кошо сахнада жашап келе жатканын белгилеп кетүү менен бирге, белгилүү драматургдар тарабынан дагы Алыкул Осмоновдун чыгармачылык жана жашоо-турмушу жөнүндө драмалык чыгармалар жаралып, сахна аркылуу элге тартууланып келе жатканын айткыбыз келет. Алар: драматург жана акын К. Мамбетакуновдун “Акын жана ажал” аттуу эки бөлүмдүү лирикалык драмасы, жазуучу, акын М.Сейталиевдин “Алыкулга гүлдесте” аттуу поэтикалык драмасы, драматург Б. Калчабаеванын “Аян” спектакли. Ушундай эмгектердин катарына биздин журтчулукка Кыргыз радиосу аркылуу угузулган “Ак бейит” жана “Ырлардан өмүр уланат” аттуу драмалык чыгармаларыбыз кирет. Жалпысынан алганда Алыкул Осмоновдун жаркын элесине арналган жогорудагы аталган драмалык чыгармалар театр үчүн гана жаңылык болбостон, кыргыз драматургиясын сапаттык пьесалар менен толуктады десек болот. [Ажыбеков.Ш. “Алыкулдун Ак боз ат, аалам кезип баратат”. Илимий жана даректүү баян. [Текст]/ Ш.Ажыбеков/ -Б.: Нур-Ас, 2014. 29-б.]

Классик акын Алыкул Осмонов тууралуу, акындын образын өз эмгектеринде чагылдырган белгилүү сүрөтчү инсандардын чыгармалары кыргыз маданиятынын материалдык асыл баалуулуктарынын эсебин толуктап келе жатат. Алыкул Осмоновдун бейнесин көзү барында эле замандашы, эң жакын жолдошу, кыргыз журтуна аттын кашкасындай белгилүү, СССРдин эл

сүрөтчүсү Г. Айтиев, мугалими А. Игнатъев жана москвалык сүрөтчүлөр Б.Н.Безикович менен М.Е. Горшмандар тартышкан. Бул сүрөтчүлөрдүн эмгектеринде көркөм сөз чеберинин образын портрет жанры аркылуу берүүгө чоң аракеттер жасалган.

Акындын көзү өтүп кеткенден кийинки мезгилдерден бери Кыргыз Эл артисти, кинохудожник С. Ишенов менен Кыргызстандын маданиятына эмгек сиңирген ишмер А. Бейшеев, Кыргызстандын Эл сүрөтчүсү Теодор Герцен жана башка атактуу сүрөтчүлөр: А. Сгибнев, С. Төрөбеков, Т.Курманов, Ж.Жумабаев, Р.Исаков, А.Турсункулов, М. Сагымбаев, Б. Кошоев, И. Ефимов, Ю. Ким, А. Мисюрев, З. Илипов, Ж. Өмүров, О.Абсаттаров, О.Молдобаев, З.Калкабаев, А.Кадыралиев жана башка сүрөтчүлөр акындын өмүрүнө жана чыгармачылыгына байланыштуу сүрөт топтомдорун тартышып, акын дүйнөсүнүн ажайып кооздугун коомчулугубузга көрсөтүшүүдө.

Алыкул Осмоновдун ар кайсы жылдагы басмаларын кооздоп, алардын тематикалык өзгөчөлүгүнө жараша жасалгалоодо эмгек сиңирген китеп сүрөтчүлөрүн атасак, алар: А.Стибнев, Б.Кошоев, И.Ефимов, Ю.Ким, А.Мисюрев, З.Илипов, Ж.Ж.Өмүровдор.

Залкар акыныбыздын элесин, образын чыгармачылык изденүүлөр менен жасаган таланттуу скульпторлордун эмгектери да кыргыз маданиятынын материалдык асыл баалуулуктарынын эсебин толуктап келе жатат. Алгач Алыкулдун бюстун 1937-жылы Кыргыз-Мажар скульптору Ласло Месарош жасаган. Андан кийинки Алыкулдун айкелине тиешелүү скульптуралык иштер, скульпторлор В.А.Пузыревский, О.Мануйлова, В.Шестопал, Р.Маматкулов, Т.Медеров, Б. Арыков жана башкалар тарабынан даярдалып, өлкөбүздүн тиешелүү аймактарында орнотулуп келе жатат. [Ажыбеков. Ш. “Алыкул жана Искусство”. [Текст]/Ш.Ажыбеков/-Б.: Улуу тоолор, 2016. 58-64-б.]

Биз өз иликтөөлөрүбүздө акын тууралуу тартылган сүрөт жана скульптордук эмгектердин тарыхый жаралышын талдап, ар бир чыгарманын авторлору, алардын портрет жанры аркылуу акындын образын кандай деңгээлде түзүшкөндүгү жөнүндөгү талдоо иштерин жасадык. Жогоруда аталган сүрөтчү жана скульпторлордун эмгектери боюнча авторлор тарабынан акындын сырт келбетине, мүнөзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрү эске алынып, акындын талантына кылган таазими, сүйүүсү менен жаралган көркөм чыгармаларын кыргыз маданиятынын материалдык баалуулуктар казынасына белек кылып А.Осмоновдун элесин түбөлүктүү калтырышкан десек болот.

Экинчи баптын “А.Осмоновдун поэтикалык чеберчилигинин искусство менен байланышы” аттуу үчүнчү параграфында Алыкулдун жалпы эле кыргыз маданиятына, анын ичинде искусствого кошкон салымы, чыгармаларынын искусстводогу орду каралат.

Алыкул Осмонов жаш курагынан искусство багытына абдан кызыгып, изденүү менен дүйнөлүк классиктер жана алардын чыгармаларын окуп, тажрыйбаларын үйрөнүп, чыгармачылыктын эч нерсеге алмашкыс алтындай баалуу убакыттарын зарптап, сапаттуу драмалык чыгармаларды жасуу менен кыргыз искусствосун жаңы багытта, дүйнөлүк деңгээлге чыгаруу максатары менен талыкпай эмгектенди.

Көп кырлуу талант ээси А. Осмоновдун искусствого кызыккандай эле жаш кезинен котормочулукту да колго ала баштаганы, аны ого бетер драмалык чыгармаларды которууга шыктандырып, “карап тур, Шекспирдин пьесаларын которбосом, пьеса жазбасам” деп көгөрүп жүрүп дүйнөлүк драматургдардын эмгектерин которууга өткөн.

Алсак; акын 1942-жылы В. Шекспирдин “Он экинчи түн” драмасын, 1945-жылы “Отеллосун” которуп, кыргыз көркөм өнөрүн кыйла даражага көтөрүп, кыргыз театрынын өнүгүшүнө да чоң салым кийирди, булар кыргыз искусствосунун гүлдөшүнө жасаган чоң эмгеги болду.

В.Шекспирдин “Отелло” трагедиясы аркылуу улуттук театрыбыз “Отеллонун” үстүндө иштөө менен чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн кеңитип, дүйнөлүк чоң театрларга тиешелүү болуп келген, сахнадагы аракеттерди көрүүчүлөргө таасирлүү жеткирүү иштерин боюнча, театр ишмерлери өзүнө коюлган талапты жогорулатышкан. Акындын алдына койгон максаттарынын бири, идеялык жактан маңыздуу драмалык чыгармаларды да өзү жазып жаратуу менен кыргыз искусствосунун деңгээлин, дүйнөлүк чоң театрлардагы жетишилген ийгиликтердин чегине чейин көтөрүү болгондуктан, Алыкул күчтүү драмалык чыгармаларды жаратуу аракеттеринин үстүндө көп иштеген.

Алыкул Осмонов талыкпас чыгармачылык изденүүсү менен 1942-жылы “Ким болду экен” пьесасын, 1943-жылы “Чолпонбай” опералык либреттосун, 1944-жылы “Махабат” лирикалуу комедиясын, 1944-жылы “Ак Мөөр” драмасын, 1947-жылы “Ракыя”, “Экинчи бригада”, “Корукчу Кооман” драмаларын, 1949-жылы “Жөнөш керек Меркеге” комедиясы, “Күмүш булак” драмасы жана “Көрүнбөгөндөр”, “Баатырдын өлүмү”, “Турсун сакчы”, “Үч аяк” пьесаларын жараткан. [Ажыбеков. Ш. “Алыкул жана Искусство”. [Текст]/Ш.Ажыбеков/-Б.: Улуу тоолор, 2016. 21-28-б.]

Алыкул Осмоновдун драмалары да, башка драмалык чыгармалардай эле мезгил талабына ылайыкталып жазылып келген. Акындын алгач эмгектери согуш мезгилинде жазылгандыктан, драмаларынын темалары жана андагы окуялар согуш убагындагы фронтогу жана тылдагы окуяларга байланышып, согуштан кийин учурдун тематикасында негизинен айыл жериндеги эмгекчил элдин турмушу чагылдырылат. Алыкулдун драмалык чыгармалары убагында эмне үчүн театр ишмерлери тарабынан сахна чыгармачылыгын кеңейтүүгө толук колдонулган эмес деген суроолорго жооп изделди. Иликтөө ишибиздин жыйынтыгында, акындын чыгармачылыгынын маданияттагы ордун далилдүү көрсөтүү максатында А.Осмоновдун өмүр жолундагы искусство жана искусство ишмерлери менен байланышкан хронологиялык даталардын тизмегин түздү.

КОРУТУНДУ

Корутундуда жүргүзүлгөн изилдөөнүн төмөнкүдөй жыйынтыктары алынды:

1. Алыкул Осмонов өзүнүн кыска поэтикалык өмүрүндө калтырып кеткен мурастарынын негизин анын көркөм поэзиясы түзүп, алар кыргыз модернизминин улуу чыгармалары катары адабий тарыхка кирди. Акындын

ырларынын курч жана так айтылган саптары калайык калкыбыздын жүрөгүндө орун алып, эч мазмунун жоготпой бүгүн эле жаңы жазган ыр саптарындай, эскирбестен келе жатышы, А. Осмоновдун талантынын зор жана чексиздигинде, акындын өзүнө-өзү сынчы болуп, көрөгөчтүк кылып жарык көргөн бир-нече ыр жыйнактарын өрттөп салышы, башкача айтканда, анын руханий масштабдагы жаңычыл акын экендигин көрсөтүүгө аракет жасалды. А. Осмоновдун көзү тирүү кезиндеги чыгармачылыкка байланышкан жана көзү өткөндөн кийинки акындын кыргыз маданиятына калтырып кеткен асыл мурастарынын үстүндө жаралган өксүктүү проблемалардын негизги себептерин аныктоо негизги максат болду.

2. 20-кылымда терең мазмундуу адамзаттагы баалуулуктарды чагылдырган темадагы жазма акындар поэзиясынын өнүгүү учуру, алды менен А.Осмоновдун ысымы менен да байланыштуу болгондуктан Алыкул Осмоновдун чыгармаларына көңүл бөлүнүп терең талдоо иштери жүргүзүлдү. Акындын бир эле ырынан адам турмушуна байланыштуу боло турган махабат, табият, мекен, достук, эмгекчилдик, карапайымчылык, адамкерчилик, каражойлук, уурулук, чынчылдык, адамзат, өмүр-өлүм, ажал сыяктанган темаларды, мотивдерди, алардын ар кандай вариацияларына байланышкан философиялык ой толгоолору талданды. Акындын поэзиясындагы жаштык, өмүрдүн чектүүлүгү, өлүм феномени, жашоо баркы, ажал зарылдыгы, өмүр-өлүм, адам менен тагдыр ж.б. ушу сыяктуу адамзаттык баалуулуктардын алкагындагы ыр саптарынын өз тагдырына байланыштуулугу тууралуу жыйынтык жасалды.

3. Атактуу орус адабиятчысы, ф.и.д. С.М.Бонди А.С.Пушкиндин, орус адабиятчысы, жазуучу Ираклий Андроников болсо М.Ю.Лермантовдун кол жазмаларынын негизинде, алардын чыгармачылык дүйнөсүн терең изилдөө менен окурмандарга кызыктуу китептерди чыгарышкандан, адабият күйөрмандары А.С.Пушкиндин жана Ю.М. Лермантовдун чыгармачылыгын алда канча терең билишип, ошондон да улам улуу акындардын кол жазмалары улуттук асыл баалуулуктар катарында сакталып, ал эми орустун классиктери жөнүндөгү жаңы жаралган китептер орус маданиятынын материалдык баалуулуктарынын сан-сапатын байытып келе жатат. Илимий изилдөөлөрдүн негизги максаты да Алыкул Осмоновдун кол жазмалары менен иш жүргүзүү болду.

4. Алыкул Осмоновдун ажайып поэзиясындагы өзгөчөлүк анын мазмунга байлыгы, чабытынын кенендиги. Терең мазмундуу поэзия дайыма музыкалуу болгондуктан, акындын ыр саптары бүгүнкү композитор, обончуларга да шык жаратып алар үчүн чыгармачылыктын соолбос булагы болуп келе жатат. А.Осмоновдун канаттуу поэзиясындагы музыка дүйнөсүнүн баалуулугу, акындын көркөм поэзиясынын форма жана стилинин музыкага айкалышып, ага тамырлап терең сиңип, лирикалык ыр саптарынын жагымдуу музыка аркылуу коштолуп, жаңырышында. Ошо менен бирге кубулжуган ырды аткаруучунун үнү аркылуу сезебиз жана угабыз. Анын сапаты, албетте биринчиден, көркөм сөз чебери, музыкант жана аткаруучунун (ырчынын) табият боекторунун тыгыз айкалыштыгынан пайда болгон деген жыйынтыктар жасалды.

5. А. Осмоновдун көп кырлуу талантына чыгармачыл адамдардын кызыгуусун талдоо менен акындын чыгармачылыгынын таасири кино, театр ишмерлингинде гана эмес, азыркы мезгилге чейин мектеп окуучуларынан баштап, өздүк көркөм чыгармачылыгындагы топтор тарабынан уюштурулуп, акындын образы өлбөс-өчпөс поэзиясы менен кошо сахнада жашап келе жатканына токтолгон. Алар жараткан чыгармалардын тарыхый мааниси жана ал эмгектер кыргыз маданиятынын руханий жана материалдык асыл баалуулуктарынын эсебин толуктарына көңүл бөлүнгөн. Изилдөөдө акын тууралуу тартылган кино тасмалардын жана драматургдардын чыгармаларынын тарыхый жаралышы менен кошо акындын талантына таазим кылып жаралган чыгармалардагы А. Осмоновдун образы ар кыл талданып, ар бир чыгарманын авторлору жөнүндөгү толук маалыматтар берилген.

6. А.Осмоновдун дүйнөлүк драмалык чыгармаларды жаратуучулардын залкарлары В. Шекспирден, абасы Шота Руставелиден таалим-тарбия алып, Алыкул өзү да ошолордой дүйнөлүк чоң театрларды багынткан чыгармаларды жазууга койгон ой-тилектери, жөн эле кур кыял болгон жок, акын драмалык чыгармаларды жаратып, кыргыз искусствосуна көптөгөн өлбөс-өчпөс мурастарды калтырып кеткенин белгилөө менен акындын драматургдук дараметине терең токтолгон. Акындын драмалык чыгармаларды зор эргүү, Шекспирдей күч менен жазганына карабастан бул эмгектеринин үзүрүн көрө албай кеткенин жана көркөм сөз чеберинин драмалык чыгармаларынын азыркы күндөрдө унутта калып бара жатканын ачып көрсөткөн.

Диссертациянын негизги жоболору автордун төмөндөгү эмгектеринде чагылдырылды:

1. Ажыбеков, Ш. Алыкулдун Ак боз ат, аалам кезип баратат [Текст]/ Ш.Ажыбеков // Илимий жана даректүү баян. -Б.: Нур-Ас, 2014.- 92-б.
2. Ажыбеков, Ш. Ак – Бейит [Текст]/ Ш.Ажыбеков// -Б.: Нур-Ас, 2014. - 76-б.
3. Ажыбеков,Ш. А.Осмонов, Алыкул жана Музыка [Текст]/түзгөн Ш.Ажыбеков/-Б.:Улуу тоолор, 2016. -325-б.
4. Ажыбеков, Ш. Алыкул жана Искусство [Текст]/Ш.Ажыбеков/ -Б.: Улуу тоолор, 2016. -92-б.
5. Ажыбеков, Ш. Арпа элестери [Текст] /Ш.Ажыбеков/ -Б.:Улуу тоолор, 2016. -100-б.
6. Ажыбеков, Ш. А.Осмонов Ырлар жыйнагы [Текст]/ А. Осмонов. түзгөн Ш.Ажыбеков// -Б.: Улуу Тоолор, 2015. -615-б.
7. Ажыбеков, Ш. Ырлардан өмүр уланат [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Маданият. 2015. -№ 2(6). -47-б.
8. Ажыбеков, Ш. Музыкальность художественной поэзии Алыкула Осмонова [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Проблемы современной науки и образования.-2016. -№24(66). -40-43-бб. <http://www.ipil.ru/> e-mail: admbestsite@yahoo.com
9. Ажыбеков, Ш. Весь мир музыкальной песни Алыкула Осмонова [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. -2016. -№10(93). -8-11-бб. www.publikcia.het, E-mail: publikcia@bk.ru

10. Ажыбеков, Ш. Поэзия Алыкула Осмонова [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук. -2016. -№9-10. -52-54-бб. E-mail: ujourh@gmail.com, Web: <http://www.Universityjournal.ru>

11. Ажыбеков, Ш. Алыкул Осмоновдун чексиз поэтикалык чеберчилигинин искусство менен байланышы [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Вестник ИФиППИ. -Бишкек,-2017, №1,5-96б.

12. Ажыбеков.Ш. Алыкулдун драмалык чыйыры. [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Вестник ИФиППИ.-Бишкек, 2017. -№1. -9-12-бб.

13. Ажыбеков, Ш. А.Осмоновдун образы кино, өздүк көркөм чыгармачылык жана театр сахнасында [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Вестник КГУСТА им.Н. Исанова. -Бишкек, 2017. -№3(57). -63-66-бб.

14. Ажыбеков, Ш. Алыкулдун элеси сүрөтчү жана скульпторлордун чыгармаларында [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Вестник КГУСТА им.Н. Исанова. - Бишкек, 2017. -№3(58). -60-65-бб.

15. Ажыбеков, Ш.А. Осмоновдун чыгармаларынын искусстводогу орду [Текст]/ Ш.Ажыбеков//Вестник КГУСТА им.Н.Исанова. -Бишкек, 2017. - №3(57). -67-70-бб.

16. Ажыбеков, Ш. Алыкул Осмонов энциклопедиясы (авторлордун жамааты). -Бишкек, 2015. -638-б.

17. Ажыбеков, Ш. Поэтическая судьба в рамках общечеловеческих ценностей [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Вестник Россия, 2019. -№ 5(30). - 97-100-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=41224423>

18. Ажыбеков, Ш. Алыкул Осмоновдун кол жазмаларындагы изилдөөлөр [Текст]/ Ш.Ажыбеков// Электронный журнал ВАК КР. Бишкек, 2020.

Ажыбеков Шаршенбай Усманалиевичтин 24.00.01 - маданияттын теориясы жана тарыхы адистиги боюнча маданият таануу илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган "Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы маданият таануунун объектиси катары" атту темадагы диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: Ата-Журт, драматургия, махабат, лирика, поэзия, керемет дүйнө, суфлер, табият, музыка, табияттын гармониясы, философиялык маңыз, чыгармачылык, сын, проза.

Изилдөөнүн объектиси: Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына маданий-тарыхый жактан анализ жүргүзүү. **Изилдөөнүн предмети** акындын чыгармачылыгынын маданияттагы орду жана изилденип жаткан объектиси тактап иликтөөнүн тарыхый жана теориялык жактан тууралыгы эсептелет.

Изилдөөнүн негизги максаты: кыргыз маданиятындагы акындын чыгармачылыгынын ордун, ар тараптуу өнүгүүсүн, өзгөчөлүгүн иликтөөнүн тарыхый жана теориялык жактан тууралыгына анализ берүүдө турат.

Диссертациялык иштин максатына жетүү жана ал милдеттерди ийгиликтүү чечүү үчүн жалпы маданият таануу илиминин контекстинде А.Осмоновдун чыгармачылыгына байланышкан чет өлкөлүк, ошондой эле ата-мекендик изилдөөчүлөрдүн тарыхый, маданият таануучулук иликтөөлөрү колдонулду.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы: Диссертацияда белгилүү бир деңгээлде илимий жаңылыкка төмөнкүлөрдү таандык кыласак болот:

- А.Осмоновдун поэтикалык дүйнөсү кыргыз маданият таануу илиминде алгачкы жолу талдоого алынып жаткан илимий иш болуп саналат;

- Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын алкагында жаралган ыр саптары өз тагдырына түздөн-түз байланыштыгы аныкталды;

- А.Осмоновдун чыгармачылыгына биринчи жолу маданий, тарыхый, фольклордук, кол жазма материалдардын негизинде чогулган маалыматтардын негизинде илимий талдоо жүргүзүлдү;

- Акындын поэзиясына чыккан обондуу ырлардын музыкалуулугу чечмеленди;

- Кыргыз искусство чеберлеринин чыгармаларындагы акындын образынын чагылдырылышы терең иликтөөгө алынды;

- А.Осмоновдун искусствого болгон мамилеси, акындын чыгармаларынын негизинде изилдөө менен ар тараптуу ачылып берилди;

Колдонуу боюнча сунуштар. Диссертацияда көрсөтүлгөн жана анализденген материалдар кыргыз руханий маданиятынын бирден-бир көөнөрбөс мурасы болгон, акын Алыкул Осмоновдун эмгектерине ар-тараптуу иликтөө жүргүзүү жана улуу акындык процесстердин калыптанып, өсүп-өнүгүүсүнүн маңызын түшүнүүгө жардам берет.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациялык иштин материалдарын маданият таануу, кыргыз философиясы, кыргыз адабияты боюнча лекцияларды окууда жана семинардык сабактарды окутууда колдонууга болот

РЕЗЮМЕ

диссертации Ажыбекова Шаршенбая Усманалиевича на тему: "Творчество Алыкула Осмонова как объект культурологии", представленной на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 24.00.01- теория и история культуры

Ключевые слова: Отечество, драматургия, любовь, лирика, чудесный мир, поэзия, суфлер, природа, музыка, гармония природы, философская сущность, творчество, критика, проза.

Объект исследования: культурно - исторический анализ творчества Алыкула Осмонова, **предметом исследования** является место творчества поэта в культуре и историко-теоретическая достоверность исследуемого объекта.

Основной целью исследования является анализ исторической и теоретической достоверности исследования места произведений поэта в кыргызской культуре, его всестороннего развития и специфики.

Для достижения цели диссертационной работы и успешного решения этих задач в контексте общекультурологической науки были использованы исторические, культурологические исследования зарубежных и отечественных исследователей, связанные с творчеством Осмонова.

Научная новизна полученных результатов: к научной новизне диссертации в определенной степени можно отнести:

- Поэтический мир А.Осмонова является первой научной работой, анализируемой в кыргызской культурологической науке;

- Стихи, созданные в рамках общечеловеческих ценностей в поэзии Алыкула Осмонова, напрямую связаны с его судьбой;

- Впервые проведен научный анализ творчества А.Осмонова на основе собранных сведений на основе культурных, исторических, фольклорных, рукописных материалов;

- Проанализировано музыкальность песен написанных на поэзию поэта;

- Глубоко исследовано отражение образа поэта в произведениях мастеров кыргызского искусства;

- Всесторонне раскрыто отношение А.Осмонова к искусству на основе исследования его произведений.

Практические рекомендации по применению. Материалы, представленные и проанализированные в диссертации, помогут провести всестороннее исследование трудов поэта Алыкула Осмонова, являющихся единственным непреходящим наследием кыргызской духовной культуры и понять сущность формирования и развития великих поэтических процессов.

Область применения. Материалы диссертационной работы можно использовать при чтении лекций по культурологии, кыргызской философии, кыргызской литературе и проведении семинарских занятий.

SUMMARY

dissertation of Azhybekov Sharshenbai Usenaliyevich on the topic: "Creativity of Alykul Osmonov as an object of cultural studies", presented for the degree of candidate of cultural studies in specialty 24.00.01 - theory and history of culture

Key words: Fatherland, drama, love lyrics, the wonderful world of poetry, prompter, nature and music, harmony of nature, philosophical essence.

Object of research: cultural - historical analysis of the work of Alykul Osmonov.

The main purpose of the study is to analyze the historical and theoretical reliability of the study of the place of the poet's works in Kyrgyz culture, its all-round development and specificity.

To achieve the goal of the **dissertation work and successfully solve** these problems in the context of general cultural science, historical, cultural studies of foreign and domestic researchers related to the work of Osmonov were used.

Scientific novelty of the results obtained: to a certain extent, the following can be attributed to the scientific novelty of the dissertation:

- The poetic world of A. Osmonov is the first scientific work analyzed in the Kyrgyz cultural science;

- The poems created in the framework of universal values in the poetry of Alykul Osmonov are directly related to his fate;

- For the first time, a scientific analysis of A. Osmonov's work was carried out on the basis of collected information on the basis of cultural, historical, folklore, manuscript materials;

- Analyzed the musicality of songs written on the poet's poetry; - The reflection of the poet's image in the works of masters of Kyrgyz art has been deeply studied;

- Comprehensively revealed the attitude of A. Osmonov to art on the basis of the study of his works.

Practical recommendations for use. The materials presented and analyzed in the dissertation will help to conduct a comprehensive study of the works of the poet Alykul Osmonov, which are the only enduring heritage of Kyrgyz spiritual culture and to understand the essence of the formation and development of great poetic processes.

Application area. The materials of the dissertation work can be used when giving lectures on cultural studies, Kyrgyz philosophy, Kyrgyz literature and conducting seminars.

Форматы: 60x84/16. Офсет кагазы.
Көлөмү: 2,75 б.т. Нускасы: 50

«Maxprint» басмасында басылды.

MAXPRINT

Дарек: 720045, Бишкек шаары, Ялта көчөсү 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru

